

กายนคร : สิ่งมหัศจรรย์แห่งจักรวาล*

KAYANAGARA: WONDERS OF THE UNIVERSE

พระครูสมุห์มหิตธิศักดิ์ จิตธมโม (จันทสุวรรณธนี)*, พระครูวิจิตรศีลาจาร, พระครูโมลีพัฒนานุกุล

Phrakrusamu Mahitthisak Thitathummo (Chantasuwantanee)*, Phrakru Wijitsreerajal, Phrakru Kositwattananukul

หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นครศรีธรรมราช ประเทศไทย

Doctor of Buddhist Studies Program, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhon Si Thammarat, Thailand

*Corresponding author E-mail: mahitthisak@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องกายนคร แก่นธรรมที่พบจากวรรณกรรมเรื่องกายนคร และอิทธิพลของวรรณกรรมเรื่องกายนครที่มีต่อสังคมไทย แนวคิดเรื่อง “กายนคร” นั้นมีมาแต่ครั้งพุทธกาล ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบร่างกายมนุษย์กับเมืองเพื่อเป็นการสอนให้เห็นเป็นรูปธรรม โดยชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบของร่างกายมนุษย์ ในขณะเดียวกันก็นับเป็นแก่นธรรมสำคัญที่ชาวพุทธควรศึกษาให้รู้แจ้งเห็นจริงเพื่อการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ซึ่งวรรณกรรมเรื่องกายนครนั้นประกอบด้วย 1) รูปขันธ์ มีมหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูป 24 2) เวทนาขันธ์ ได้แก่ ความสุข ความทุกข์ และความรู้สึที่ไม่สุขไม่ทุกข์ 3) สัญญาขันธ์ คือ การรับรู้หรือความจำ 4) สังขารขันธ์ เป็นลักษณะของจิตที่ปรุงแต่งให้ดีหรือเลว 5) วิญญาณขันธ์ คือ ธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ผ่านประสาทสัมผัสต่าง ๆ ซึ่งโครงสร้างของเมืองกายนครนั้น คือ มหาภูตรูป 4 ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ประตุมืองทั้ง 6 คือ อายตนะภายใน 6 มีนายประตูเมือง คือ สติ มีราชทูต 2 นาย คือ สมณะและวิปัสสนากรรมฐาน มีวิญญาณเป็นเจ้าผู้ครองเมืองกายนคร มีเส้นทางสี่แยกกลางเมือง คือ มหาภูตรูป 4 เช่นกัน มีอริยมรรคมีองค์ 8 เป็นทางตามที่ตนเดินในเมือง และมีพระราชสาส์นตามความเป็นจริง คือ พระนิพพานเป็นที่สุด โดยวรรณกรรมเรื่องกายนครนี้มีอิทธิพลต่อสังคมไทยในด้านต่าง ๆ ได้แก่ ด้านจิตกรรม ด้านประเพณี เช่น ประเพณีการบวช ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีเกี่ยวกับงานศพ และด้านวัฒนธรรมความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา จนเป็นวิถีชีวิตของสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: กายนคร, วรรณกรรมกายนคร, ขันธ์ 5, อายตนะ 12

Abstract

This article aims to present ideas about the concept of the "Body City," the core teachings found in the literature of the Body City, and the influence of this literature on Thai society. The concept of "Body City" dates back to the time of the Buddha, who compared the human body to a city as a concrete teaching method. This comparison highlights the components of the human body and represents an important essence of Dharma that Buddhists should study for a clearer understanding to lead a virtuous life. The literature of the Body City consists of: 1) Form Aggregate, which includes the four great elements and 24 derived forms; 2) Feeling Aggregate, which

* Received October 14, 2024; Revised December 5, 2024; Accepted December 12, 2024

encompasses happiness, suffering, and neutral feelings; 3) Perception Aggregate, referring to awareness or memory; 4) Mental Formations Aggregate, which describes the mind's tendencies to cultivate good or bad qualities; and 5) Consciousness Aggregate, which is the nature of awareness perceiving emotions through the senses. The structure of the Body City includes the four great elements: earth, water, fire, and air. The six gates of the city represent the six internal sense bases, with mindfulness as the gatekeeper. There are two envoys: concentration and insight meditation. Consciousness acts as the ruler of the Body City, while the four intersections in the city also correspond to the four great elements. The Noble Eightfold Path serves as a way to navigate within the city, and the ultimate truth, represented by Nibbana, serves as the royal decree. The literature of the Body City has influenced various aspects of Thai society, including art, traditions such as ordination, marriage, and funerals, as well as cultural beliefs related to Buddhism, becoming an integral part of Thai life from the past to the present

Keywords: Kayanagara, Kayanagara Literature, Five Aggregates, Twelve Sense Bases

บทนำ

เมื่อเราพูดถึงสิ่งมหัศจรรย์ เรามักจะนึกถึง 7 สิ่งมหัศจรรย์ของโลก (The Seven Wonders of the World) คือ สิ่งก่อสร้างที่มีความยิ่งใหญ่ และโดดเด่นที่สุดในโลกซึ่งมีทั้งหมด 7 แห่งด้วยกัน และมีมานานหลายยุคหลายสมัยแล้ว ซึ่งส่วนใหญ่สถานที่เหล่านั้นจะมีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สำคัญของโลกอีกด้วย อย่างไรก็ตาม หากเราพิจารณาสิ่งที่ใกล้ตัวเรานั้น ร่างกายของมนุษย์นับเป็นสิ่งมหัศจรรย์สิ่งหนึ่งเช่นกัน วรรณกรรมในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึง “กายนคร” ว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์ โดยได้อ้างอิงพระพุทธรูปและคำสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกให้เห็นถึงความอัศจรรย์ของร่างกายมนุษย์ (พระมหาสุริยา มะสันเทียะ, 2558)

กายนครในพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการเกิดของชีวิต ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 นัยสำคัญ 1) การเกิดทางร่างกาย ซึ่งชีวิตในช่วงเริ่มต้นนั้นมีความบริสุทธิ์ ไม่มีสิ่งที่ทำให้เศร้าหมองและไม่มี ความกิเลส 2) การเกิดทางจิตใจ ซึ่งไม่ได้ขึ้นอยู่กับพ่อแม่ แต่เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความทุกข์ โดยเฉพาะเมื่อเด็กมีสภาพจิตใจที่อ่อนด้อย ขาดคุณธรรม และขาดสติปัญญา ไม่สามารถเข้าใจความเป็นจริงของชีวิต ไม่รู้ว่าตนเองเกิด มาทำไม เนื่องจากอวิชชาที่ปิดบัง ทำให้ไม่สามารถเห็นกระบวนการเกิดของชีวิตได้ ส่งผลให้เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ และชาติ ซึ่งเป็นกระบวนการที่นำไปสู่ความทุกข์ที่เกิดขึ้นและดับไปอย่างต่อเนื่อง เปรียบเสมือนวงจร ที่หมุนเวียนไม่สิ้นสุด จนกว่าจะสามารถดับทุกข์ได้ โดยเฉพาะเมื่อคนเรายังขาดปัญญาในการเข้าใจธรรมชาติของชีวิต “กายนคร” จึงหมายถึงกระบวนการเกิดของชีวิตที่เกิดจากมหาภูตรูป 4 ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และ ธาตุลม (ส.สพ. 18/245/255) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) รวมตัวกันเกิดมาเป็นตัวตนเรา เขา เป็นชีวิต เป็นร่างกาย จึงเรียกว่า กายนคร เมืองแห่งร่างกายและตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ (ม.ม. 12/394/358) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยที่มารวมตัวกันและมีการปรับเปลี่ยน เป็นปัจจัยซึ่งกันและกันในช่วงเวลาหนึ่ง ตัวตนที่เราสามารถเห็นหรือสัมผัสได้ผ่านประสาทสัมผัสต่าง ๆ นั้น เป็นเพียงกลุ่มของมวลสารหรือกลุ่มเหตุการณ์ที่มารวมกันเพื่อสร้างตัวตนขึ้นมา ตัวตนเหล่านี้เกิดจากเหตุหรือสิ่งที่ เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน จึงไม่สามารถยึดถือว่าเป็นตัวตนที่หมายถึงเรา หรือสิ่งที่ เป็นของเราได้ เนื่องจากการเกิดขึ้น จากปัจจัยที่ต้องพึ่งพาเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกัน ทำให้ดูเหมือนเป็นสิ่งเดียว แต่ในความเป็นจริงแล้วไม่ใช่สิ่ง เดียวกันอย่างแท้จริง ดังนั้นจึงมีความไม่สมบูรณ์ในตัวเอง และตามธรรมชาติแล้วมีลักษณะสามประการที่เป็น

สัญลักษณ์ ได้แก่ 1) อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยงที่ต้องเปลี่ยนแปลงและสิ้นสุดในที่สุด 2) ทุกข์ คือ ความบีบคั้นที่ทำให้ทนได้ยาก และ 3) อนัตตา คือ ไม่มีตัวตนหรือแก่นสารที่มีความถาวรอย่างแท้จริง

เรื่อง “กายนคร” เป็นวรรณกรรมที่มีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนา โดยมีคุณค่าทางคำสอนที่ชัดเจน เนื้อหาส่วนใหญ่สื่อถึงแก่นธรรมที่มีความหมายสำคัญ และมีจุดมุ่งหมายในการสอนมนุษยชาติให้เข้าใจธรรมชาติของชีวิต ผ่านวรรณกรรมนี้ เราจะเห็นหลักคำสอนที่สะท้อนประวัติศาสตร์ จารีตประเพณี ความคิด และวิถีชีวิตของยุคนั้นได้อย่างชัดเจน (พระมหาสุริยา มะสันเทียะ, 2558) นอกจากนี้ยังแสดงถึงความสามารถและภูมิปัญญาของกวีในการเรียบเรียงถ้อยคำให้เป็นเรื่องราวที่งดงามและลงตัว นอกจากความสนุกสนานแล้ว ผู้อ่านยังได้รับความรู้และแก่นธรรมที่แฝงอยู่ในเรื่อง ทำให้ได้รับการสอนธรรมะไปพร้อมกัน วรรณกรรม “กายนคร” ได้ถูกถ่ายทอดผ่านงานเขียนที่สำคัญหลายฉบับ เช่น 1) กายนคร ฉบับวัดสุวรรณาวาส จังหวัดพังงา 2) กายนคร ฉบับจังหวัดนครศรีธรรมราช 3) กายนคร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1-2 4) กายนคร จากหนังสือสามรสของแปลก สนธิรักษ์ 5) กายนคร ของฉันทน์ ขำวิไล 6) กายนคร คำกลอนพิมพ์ในงานฉานาปนกิจศพ นายฮอง ฉุนราชา 7) กายนคร ปริศนาธรรมไทยชุดวรรณกรรมของพุทธศาสนิกชน เป็นต้น ซึ่งวรรณกรรมเหล่านี้มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและประเพณีของไทยมาอย่างยาวนาน (พระครูโสภาสธรรมสาร (ชำนานู โสภาโส), 2558)

การนำเสนอบทความวิชาการเรื่อง กายนคร: สิ่งมหัศจรรย์แห่งจักรวาล นี้ ผู้เขียนขอเสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องกายนคร แก่นธรรมที่พบจากวรรณกรรมเรื่องกายนคร และอิทธิพลของวรรณกรรมเรื่องกายนครที่มีต่อสังคมไทย ซึ่งผู้อ่านจะได้เห็นแนวคิดและหลักธรรมต่าง ๆ ที่ได้จากวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกายนคร และอิทธิพลของวรรณกรรมเรื่องกายนครที่มีต่อสังคมไทย ทั้งนี้ เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของชาวพุทธต่อไป

แนวคิดกายนคร

กายนคร คือ แนวคิดที่นำร่างกายมาสมมติเป็นเมือง ซึ่งเรียกว่า “เมืองแห่งร่างกาย” โดยมีความหมายที่แตกต่างกันระหว่างเมืองจริงและเมืองจำลอง เมืองจริง คือ เมืองที่ประชาชนสร้างขึ้นในอดีต เช่น เมืองโบราณที่มีคูเมือง กำแพงเมือง ประตูเมือง และป้อมปราการ รวมถึงพระราชวังต่าง ๆ ในขณะที่เมืองจำลองนั้นถูกสร้างขึ้นจากหลักธรรมเพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรม โดยเรียกว่า “กายนคร” ซึ่งร่างกายถูกสร้างจากมหาภูตรูป 4 มีลักษณะคล้ายเมืองที่มีคูเมือง กำแพง ประตู และปราสาท โดยใช้หลักธรรมที่เป็นนามธรรมมาสร้างเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน ในกายนครนี้ ตัวละครมีบทบาทมากมาย แต่จะคัดเลือกเฉพาะตัวละครที่สำคัญ โดยแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล ตัวละครฝ่ายกุศล ประกอบด้วย พระเจ้าจิตรราช ซึ่งมีบทบาทสำคัญในเรื่อง บุโรหิต พระฤๅษีมหาตเล็ก อัญญาสมานเจตสิกที่เข้ากับจิตอื่น ๆ ได้ดี พระชัตตันที่ทำหน้าที่สอนธรรมแก่พระเจ้าจิตรราชและขุนนางต่าง ๆ และพระสังฆราชที่เป็นตัวแทนของปัญญาในภพนั้น ๆ ในขณะที่ตัวละครฝ่ายอกุศลประกอบด้วย พระมเหสี พระนางอวิชา ผู้ใกล้ชิดกับพระเจ้าจิตรราช และพระมารดาขุนนางทั้ง 14 คน ซึ่งเป็นตัวแทนของอกุศลเจตสิก นอกจากนี้ยังมีพญามัจจุราชและทหาร 4 เหล่าที่เป็นสัญลักษณ์ของสังสารวัฏ ทำให้สัตว์โลกต้องเวียนว่ายตายเกิดตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสุโกปมสูตรว่า (พระประชา ปสนนธมโม, 2535)

ภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า เมืองชายแดนของพระราชเป็นเมืองที่มั่นคง มีกำแพงและเชิงเทิน มีประตู 6 ประตู นายประตูเมืองนั้นเป็นคนฉลาด ฉลาดแหลม มีปัญญา คอยห้ามคนที่ตนไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่ตนรู้จักเข้าไปในเมืองนั้น ราชทูตคนหนึ่งมีราชการด่วนมาแต่ทิศบูรพา พึงถามนายประตูนั้นว่า แน่บุรุษผู้เจริญเจ้าเมืองนี้อยู่ที่ไหน นายประตูนั้นตอบว่าแน่ท่านผู้เจริญ นั้นเจ้าเมืองนี้อยู่ ณ ทางสามแพร่งกลางเมือง ที่นั่นแล ราชทูตผู้นั้นมอบถ้อยคำตามความเป็นจริงแก่เจ้าเมืองแล้วพึงดำเนินกลับไปตามทางที่มาแล้ว ราชทูตคนหนึ่งมีราชการด่วนมาแต่ทิศปัจจิม... ราชทูตคนหนึ่งมีราชการด่วนมาแต่ทิศอุดร... ราชทูตคนหนึ่งมีราชการด่วนมาแต่ทิศทักษิณ แล้วถามนายประตูนั้นอย่างนี้ว่า แน่บุรุษผู้เจริญเจ้าเมืองนี้อยู่ที่ไหน นายประตูนั้นพึงตอบว่า แน่ท่านผู้เจริญ นั้นเจ้าเมือง

นั่งอยู่ ณ ทางสามแพร่งกลางเมือง ที่นั่นแล ราชทูตคู่หนึ่งนั้นมอบถ้อยคำตามความเป็นจริงแก่เจ้าเมืองแล้ว พึงดำเนินกลับไปทางตามที่มาแล้ว ภิกษุทั้งหลาย อุปมานี้แล เรากระทำแล้วเพื่อจะให้เนื้อความแจ่มแจ้ง ก็ในอุปมานั้นมีเนื้อความดังต่อไปนี้ คำว่า เมือง เป็นชื่อของกายนี้ที่ ประกอบด้วย มหาภูตรูป 4 ซึ่งมีมารดาและบิดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสด มีอันต้องอบ ต้องนวด เห็นเป็นนิത്യ มีอันทำลายและกระจัดกระจายเป็นธรรมดา คำว่า ประตู่ 6 ประตู่ เป็นชื่อของอายตนะภายใน 6 คำว่า นายประตู่เป็นชื่อของสติ คำว่า ราชทูตคู่หนึ่งมีราชการด่วน เป็นชื่อของสมณะและวิปัสสนา คำว่า เจ้าเมืองเป็นชื่อของวิญญาน คำว่า ทางสามแพร่งกลางเมือง เป็นชื่อของมหาภูตรูป 4 คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ คำว่า ถ้อยคำตามความเป็นจริง เป็นชื่อของนิพพาน คำว่าทางตามที่มาแล้ว เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ 8 คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติและสัมมาสมาธิฯ (ส.สพ. 18/245/255) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

สรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบร่างกายของมนุษย์กับเมือง เนื่องจากร่างกาย ประกอบด้วย ชั้น 5 ได้แก่ 1) รูปชั้น มีมหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูป 24 โดยมหาภูตรูปหมายถึงธาตุพื้นฐาน ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ส่วนอุปาทายรูป คือ รูปที่เกิดจากมหาภูตรูป มีทั้งหมด 24 ชนิด เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ รวมถึงรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส 2) เวทนาชั้น ซึ่งประกอบด้วยความสุข ความทุกข์ และความรู้สึกที่ไม่สุขไม่ทุกข์ 3) สัญญาชั้น คือ การรับรู้หรือความจำ 4) สังขารชั้น เป็นลักษณะของจิตที่ปรุงแต่งให้ดีหรือเลว 5) วิญญานชั้น คือ ธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ผ่านประสาทสัมผัสต่าง ๆ พระพุทธเจ้าตรัสว่าร่างกายของมนุษย์เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในที่สุด เนื่องจากร่างกายเกิดจากมหาภูตรูป 4 และชั้น 5 ซึ่งรวมกันเป็นหน่วยที่เรียกว่า สัตว์ บุคคล หรือเราและเขา ชั้น 5 เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง และมีสถานะเป็นปรมาณูจะเช่นเดียวกับนิพพาน ในขณะที่มหาภูตรูป 4 และชั้น 5 เป็นสังขตธรรม นิพพานเป็นสิ่งที่เหนือกว่าสังขตธรรม ชั้น 5 และมหาภูตรูปเป็นส่วนหนึ่งของสังสารวัฏ ขณะที่นิพพานเป็นฝ่ายวิวัฏ พระพุทธเจ้าสอนให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ว่าเป็นผลจากการรวมกันของส่วนประกอบต่าง ๆ โดยแท้จริงแล้วไม่มีตัวตน เมื่อพิจารณาแยกส่วนประกอบออกไป เช่น หากแยกร่างกายออกเป็นมหาภูตรูปและชั้น 5 จะพบว่า ไม่มีตัวตนที่แท้จริง เหลือเพียงมหาภูตรูป ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติของมันเอง (พระครูปิยะคุณาธาร สุจิตตธรรมาจารย์, 2563)

โครงสร้างของเมืองกายนคร (มหาภูตรูป 4)

คำว่า “กาย” หมายถึง กลุ่มหรือหมู่ของอวัยวะต่าง ๆ ที่รวมตัวกันในรูปแบบของร่างกายมนุษย์ ซึ่งเรียกว่า “เมือง” โดยร่างกายนี้ ประกอบด้วย รูปโดยแบ่งออกเป็นมหาภูตรูป 4 ชนิด ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ซึ่งเป็นคุณสมบัติพื้นฐานและรูปที่เกิดจากมหาภูตรูปที่เป็นธาตุดินมีทั้งหมด 20 ประการ ได้แก่ ผม ขน เล็ก ฟัน ผิวหนัง กล้ามเนื้อ เส้นเอ็น กระดูก เยื่อหุ้มกระดูก ม้าม หัวใจ ไต ตับ ปอด ผังผืด กระเพาะอาหารลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า เนื้อในสมอง ที่เป็นธาตุน้ำมี 12 ประการ ได้แก่ น้ำดี เสมหะ น้ำหนอง โลหิต เหงื่อ มันทัน น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก น้ำไขข้อ น้ำปัสสาวะ ที่เป็นธาตุลม 6 ประการ ได้แก่ ลมพัดจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน ลมพัดจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง ลมพัดในกระเพาะอาหารและลำไส้ ลมพัดอยู่ในท้องนอกลำไส้ ลมพัดทั่วร่างกาย ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ที่เป็นธาตุไฟ 4 ประการ ได้แก่ ไฟสำหรับอุ่นกาย ไฟทำให้ร้อนระส่ำระสาย ไฟเผาให้แก่ขรา และไฟย่อยอาหาร และยังประกอบด้วย อายตนะภายในทั้ง 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ความรู้สึก เช่น สุข ทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์ เป็นผลจากการรับรู้ของจิต ซึ่งมีลักษณะในการปรุงแต่งจิตให้ดีหรือไม่ดี โดยธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ในทางอภิธรรมวิญญานหรือจิตของร่างกายที่เราเรียกว่า “เมืองแห่งร่างกาย” พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอูตตราเถรีว่า “ร่างกายนี้มีอายุที่เสื่อมโทรม เป็นที่อยู่ของโรค และจะค่อย ๆ ทรุดโทรมไปในที่สุด ร่างกายที่เฒ่าเปื่อยต้องดับไป เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด” (ขุ.ธ. 25/148/78) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

โครงสร้างของเมือง (กาย) มีลักษณะเป็นอัมพาตปจจัยตา ซึ่งหมายถึงการที่มีความเป็นอยู่ที่เกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ โดยเหตุปัจจัยเหล่านี้รวมถึงวิญญาณ นอกจากนี้ยังมีลักษณะเป็นอนิจจตา คือ ความไม่เที่ยงที่ต้องเผชิญกับการเสื่อมสลายและการแตกสลายในที่สุด หากปราศจากวิญญาณ กายก็เปรียบเสมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไว้โดยไม่มีใครสนใจ อีกทั้งยังมีลักษณะเป็นทุกขตา ซึ่งหมายถึงความไม่สามารถอยู่ในสภาพเดิมได้ ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นความลำบากและเป็นที่เกิดโรคร้ายไข้เจ็บ มีความเจ็บปวดเป็นเรื้อรังปกติ นอกจากนี้ยังมีลักษณะเป็นอนัตตา คือ ไม่มีตัวตนที่แท้จริง ไม่ใช่สิ่งที่มีมนุษย์ควรเรียกว่าเป็นของตนเอง กายยังมีลักษณะเป็นสังขตธรรมภาวะ ซึ่งหมายถึงการที่เกิดจากปัจจัยที่ปรุงแต่ง ไม่ได้มีอยู่เองโดยลำพัง โดยกายถูกสร้างขึ้นจากมหาภูตรูป 4 และมีลักษณะเป็นไปตามเครื่องหมายกำหนดรู้ความเป็นสังขตธรรม 3 ประการ ได้แก่ 1) การเกิดขึ้น (อุปาทะ) 2) การเสื่อมสลาย (วยะ) และ 3) การเปลี่ยนแปลงเมื่อดำรงอยู่ (อัญญัตตะ) สุดท้าย กายยังมีลักษณะเป็นอภัยกถาภาวะ ซึ่งหมายถึงความเป็นกลาง ๆ ที่กายของมนุษย์ไม่สามารถทำบุญหรือทำบาปได้ด้วยตัวของมันเอง (อง.ตัก. 20/47/208-209) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ประตูเมืองทั้ง 6 (อายตนะภายใน 6)

คำว่า “อายตนะ” หมายถึง จุดเชื่อมต่อหรือแดนที่ทำให้เกิดความรู้ ซึ่งสามารถอธิบายได้ง่าย ๆ ว่ามีทางรับรู้ทั้งหมด 6 ประการ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ โดยที่การเชื่อมต่อเหล่านี้ทำให้เราเข้าใจโลกภายนอก ซึ่งประกอบด้วย สิ่งแวดล้อมที่เรียกว่า “อารมณ์ 6” ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ดังนั้นอายตนะทั้ง 6 จึงมีคู่ที่สัมพันธ์กันในโลก เป็นสิ่งที่ใช้ในการรับรู้แต่ละประเภท โดยเฉพาะสิ่งที่ถูกสัมผัสหรือประสบการณ์ต่าง ๆ ในโลก ซึ่งเรียกว่าอายตนะเช่นกัน เพราะมันเป็นแหล่งที่มาของความรู้ แต่เป็นด้านภายนอกเพื่อไม่ให้เกิดความสับสน จึงแบ่งอายตนะออกเป็นสองประเภท คือ อายตนะภายใน (ที่เชื่อมต่อกับความรู้ภายใน) และอายตนะภายนอก (ที่เกี่ยวข้องกับความรู้ภายนอก) ความรู้เฉพาะในแต่ละด้านนี้เรียกว่า “วิญญาณ” ซึ่งหมายถึง ความรู้แจ้งเกี่ยวกับอารมณ์ ดังนั้น วิญญาณ 6 จึงเท่ากับอายตนะ 6 และอารมณ์ 6 โดยมีรายละเอียดดังนี้: วิญญาณทางตา คือ การเห็น วิญญาณทางหู คือ การได้ยิน วิญญาณทางจมูก คือ การดมกลิ่น วิญญาณทางลิ้น คือ การรับรส วิญญาณทางกาย คือ การรู้สึกทางกาย และวิญญาณทางใจ คือ อารมณ์หรือความรู้สึกทางใจ (พระครูปลัดธรรมสรณ์ โสภาบุตร, 2561)

ลักษณะของประตูเมืองทั้ง 6 สื่อถึงอายตนะภายใน 6 ซึ่งพระพุทธเจ้าได้สอนให้พิจารณาธรรมในธรรมทั้งภายในและภายนอก รวมถึงการพิจารณาธรรมที่เป็นเหตุเกิดและเหตุดับในธรรมต่าง ๆ ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นการเห็นธรรมที่เกิดขึ้นหรือดับไปในธรรมทั้งหลายก็ตาม

นายประตูเมือง (สติ)

สติเปรียบเสมือนนายประตูเมืองที่คอยดูแลการเข้าออกของผู้คนอย่างเคร่งครัด โดยมีหน้าที่ในการอนุญาตให้ผู้ใดที่ควรเข้าออกได้ทำเช่นนั้น และห้ามไม่ให้ผู้ที่ไม่ควรเข้าไปในพื้นที่นั้นเข้ามา รวมถึงไม่ให้ผู้ที่ไม่ควรออกไปออกไป สติจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในด้านจริยธรรม เพราะมันทำหน้าที่เป็นตัวควบคุมและเตือนสติให้เราปฏิบัติตามหน้าที่อย่างถูกต้อง นอกจากนี้ยังช่วยป้องกันไม่ให้เราหลงไปในความชั่วและไม่ให้ความชั่วเข้ามาในจิตใจได้ กล่าวได้ว่า สติเป็นเครื่องเตือนใจให้เราทำความดีและไม่เปิดโอกาสให้ความชั่วเข้ามาในชีวิต โดยมีความระมัดระวังไม่ให้เราหลงไปในทางที่เสื่อมเสีย ทำให้การกระทำของเรามีความถูกต้องและไม่ผิดพลาด เพราะมีนายประตูคอยดูแลอยู่เสมอ (ส.สพ. 18/21-22/22-23) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ราชทูต 2 นายผู้มีราชการด่วน (สมณะและวิปัสสนา)

ราชทูตสองนายที่มีการกิจเร่งด่วนได้กล่าวถึงแนวทางการปฏิบัติที่สำคัญ ซึ่งประกอบด้วย สมณะและวิปัสสนา สมณะ หมายถึง ความสงบหรือการฝึกฝนเพื่อพัฒนาจิตใจ โดยมีการอบรมเพื่อสร้างความสงบในจิตใจ และวิปัสสนาเป็นการอบรมเพื่อพัฒนาปัญญา ทั้งสองอย่างนี้ต้องอาศัยปัญญาในการเจริญเติบโต หากไม่เข้าใจ

ลักษณะและสภาพของจิตที่แตกต่างกันระหว่างกุศลจิตและอกุศลจิต ก็ไม่สามารถพัฒนาความสงบจากอกุศลได้ ดังนั้น การฝึกฝนเพื่อสร้างความสงบในจิตใจจึงต้องมีสติสัมปชัญญะที่สามารถแยกแยะระหว่างกุศลจิตและอกุศลจิตในขณะนั้นก่อน จึงจะสามารถพัฒนากุศลที่เป็นความสงบได้ สำหรับวิปัสสนาภาวนา สติสัมปชัญญะจะช่วยให้เรารู้จักลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งหมายถึง การมีปัญญาที่ชัดเจน การค้นคว้า การเลือกสรร การกำหนดหมาย และการเข้าใจในสภาพที่รู้และฉลาด รวมถึงการรู้จักซึ่งและการคิดอย่างรอบคอบ ปัญญาเปรียบเสมือนแผ่นดินที่สามารถทำลายกิเลสและนำทางไปสู่ความเห็นแจ้ง ปัญญาเป็นเหมือนแสงสว่างที่ช่วยให้เราไม่หลงทาง และการวิจัยธรรมที่ถูกต้อง เรียกว่า สัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นปัญญาที่นำไปสู่การเข้าใจที่ถูกต้อง หรือวิปัสสนา (อภ.สง. 34/31/30) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

เจ้าเมืองผู้ครองเมืองกายนคร (วิญญาน)

เจ้าเมืองที่ปกครองเมืองกายนคร คือ วิญญาน ซึ่งหมายถึง ความรู้แจ้งในอารมณ์ จิตใจ คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายนอกมีการกระทบกัน เช่น การรับรู้เมื่อรูปปรากฏต่อดวงตา เป็นต้น ซึ่งรวมถึงการเห็น การได้ยิน และอื่น ๆ นั่นก็คือ วิญญาน 6 ประการ ได้แก่:

1. จักขุวิญญาน (ความรู้เกี่ยวกับอารมณ์ทางตา หรือการเห็น) คือ การรู้จักจักขุ (ตา) การรู้จักจักขุ (สิ่งที่เห็น) และการเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างจักขุกับรูปที่ทำให้เกิดสังโยชน์ขึ้น นอกจากนี้ ยังต้องรู้จักวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นเกิดขึ้น และวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วสามารถละทิ้งได้ รวมถึงการรู้จักวิธีที่ทำให้สังโยชน์ที่ได้ละทิ้งไปแล้วจะไม่เกิดขึ้นอีกในอนาคต

2. โสทวิญญาน (ความรู้สึกลทางหู) หมายถึง การเข้าใจโสตะและเสียง รวมถึงการรับรู้ถึงโสตะที่เป็นที่มาของการเกิดสังโยชน์ นอกจากนี้ยังต้องรู้จักวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นเกิดขึ้น และวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วสามารถละทิ้งได้ รวมถึงวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่ได้ละทิ้งไปแล้วจะไม่เกิดขึ้นอีกในอนาคต

3. ชานวิญญาน (ความรู้สึกลทางจมูก) หมายถึง การเข้าใจชานะและกลิ่น รวมถึงการรับรู้ถึงชานะที่เป็นที่มาของการเกิดสังโยชน์ นอกจากนี้ยังต้องรู้จักวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นเกิดขึ้น และวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วสามารถละทิ้งได้ รวมถึงวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่ได้ละทิ้งไปแล้วจะไม่เกิดขึ้นอีกในอนาคต

4. ชิวหาวิญญาน (ความรู้สึกลทางลิ้น (รส)) หมายถึง การเข้าใจและรู้จักชิวหา รวมถึงการรับรู้รสชาติ และการเชื่อมโยงระหว่างชิวหากับรสชาติที่เป็นสาเหตุให้เกิดสังโยชน์ นอกจากนี้ยังต้องรู้จักวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นเกิดขึ้น และวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วสามารถละทิ้งได้ รวมถึงวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่ได้ละทิ้งไปแล้วจะไม่เกิดขึ้นอีกในอนาคต

5. กายวิญญาน (ความรู้สึกลทางกาย (รู้สิ่งต้องกาย)) คือ การเข้าใจและรู้จักกาย รวมถึงการรับรู้สัมผัส และเชื่อมโยงระหว่างกายกับสัมผัสที่เป็นสาเหตุให้เกิดสังโยชน์ นอกจากนี้ ยังต้องรู้จักวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นเกิดขึ้น และวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วสามารถละทิ้งได้ รวมถึงวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่ได้ละทิ้งไปแล้วจะไม่เกิดขึ้นอีกในอนาคต

6. มโนวิญญาน (ความรู้สึกลทางใจ (รู้เรื่องในใจ)) คือ การเข้าใจและรู้จักมโน รวมถึงการรับรู้ธรรมารมณ์ และการเชื่อมโยงระหว่างมโนกับธรรมารมณ์ที่เป็นสาเหตุให้เกิดสังโยชน์ นอกจากนี้ยังต้องรู้จักวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นเกิดขึ้น และวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วสามารถละทิ้งได้ รวมถึงวิธีการที่ทำให้สังโยชน์ที่ได้ละทิ้งไปแล้วจะไม่เกิดขึ้นอีกในอนาคต

เส้นทางสี่แยกกลางเมือง (มหาภูตรูป 4)

เส้นทางสี่แยกกลางเมือง หมายถึง การพิจารณาร่างกาย ซึ่งประกอบด้วย มหาภูตรูป 4 ประการ ได้แก่

1) ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) 2) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) 3) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) และ 4) วาโยธาตุ (ธาตุลม) ทั้งสี่นี้เปรียบเสมือนมีปากสองข้าง และเมื่อพิจารณาอาการ 32 ประการ เช่น ผม ขน เล็บ เป็นต้น จะเห็นว่าเป็นเหมือนธาตุชาติที่บรรจุ

เต็มได้ โดยการพิจารณาในแง่ของธาตุให้คิดเหมือนกับการฆ่าโคหรือการแบ่งส่วนของโคที่ถูกฆ่า โดยผู้ที่ปฏิบัติตามแนวทางนี้จะได้รับผลเช่นเดียวกับที่กล่าวมา คือ จะสามารถพิจารณาเห็นกายภายในและภายนอก รวมถึงการเห็นธรรมที่เกิดขึ้นและเสื่อมในกาย จนกระทั่งสามารถเห็นได้ชัดว่ามีเพียงกายอยู่ในมุมมองนั้น โดยไม่มีต้นเหตุและทิวทัศน์ที่ยึดมั่น

ในอรรถกถาชื่อสมังคลวิลาสินี ได้อธิบายว่า เมื่อมีคนฆ่าโค ไม่ว่าจะเป็นขณะเลี้ยงโค ขณะนำโคไปยังสถานที่ฆ่า ขณะผูกโคไว้ที่นั่น ขณะทำการฆ่า หรือแม้กระทั่งขณะมองดูโคที่ถูกฆ่า ความสำคัญของโคจะยังคงมีอยู่ ตราบใดที่ยังไม่ได้ทำการฆ่าและเปลี่ยนชิ้นส่วน เมื่อใดที่เริ่มฆ่าและออกเป็นส่วน ๆ ความสำคัญในฐานะโคจะหายไป เหลือเพียงความสำคัญในฐานะชิ้นเนื้อเท่านั้น สำหรับผู้ที่เจริญวิปัสสนาและกรรมฐาน ด้วยวิธีนี้ ควรตั้งสติและพิจารณาร่างกายให้เห็นเป็นธาตุ ซึ่งก็เป็นไปในลักษณะเดียวกัน ดังนั้น ความสำคัญในฐานะสัตว์จึงจะหายไป เหลือไว้เพียงความสำคัญในฐานะธาตุเท่านั้น

พระราชสาส์นตามความเป็นจริง (นิพพาน)

พระราชสาส์นที่แท้จริงหมายถึง “นิพพาน” ซึ่งแปลว่า การหลุดพ้นจากความผูกพันหรือวาระ การหลุดพ้นจากต้นเหตุที่เปรียบเสมือนเชือกหรือด้ายที่ผูกสัตว์ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏ นิพพานเป็นปรมาตธรรมที่สูงที่สุดในพระอริยธรรม เป็นสภาวะธรรมที่มีอยู่ภายนอกตัวมนุษย์ ซึ่งทุกคนต้องมุ่งสู่จุดหมายปลายทางของชีวิตตามอุดมคติสูงสุด เนื่องจากเป็นหลักธรรมที่สูงที่สุดในพระพุทธศาสนา ที่สามารถดับกิเลส อาสวะ และตัณหา หรือดับไฟแห่งความโลภ ความโกรธ และความหลงของมนุษย์ โดยมีสภาพที่มีอยู่เฉพาะในโลกุตตรจิต 8 ดวงเท่านั้น ตามที่พระอรรถกถาจารย์และผู้รู้ได้อธิบายว่า “พระมหากษัตริย์เจ้าทั้งหลายที่พ้นจากต้นเหตุ ที่เรียกว่า วาระ ย่อมตรัสเรียกบุตรที่ไม่มีจติ ซึ่งไม่มีปัจจัยใด ๆ มาปรุงแต่งว่านิพพาน ธรรมชาติที่เรียกว่านิพพาน” เพราะนิพพาน คือ การหลุดพ้นจากต้นเหตุหรือวาระ ซึ่งเป็นการเย็บร้อยธรรมที่เกิดขึ้นในไตรภูมิ โดยสามารถดำเนินไปทั้งในเบื้องต่ำและเบื้องบน เนื่องจากสามารถก้าวข้ามต้นเหตุ ที่เรียกว่า วาระได้ นิพพาน จึงหมายถึง การดับสนิทจากความเร่าร้อน ความเจ็บปวด และความผูกพันที่มีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ นิพพานมีความหมายเฉพาะเจาะจงว่าเป็นธรรมชาติที่พ้นจากเครื่องเกี่ยวโยง ซึ่งก็คือ ตัณหา เพราะตัณหาจะเกี่ยวโยงสัตว์ในภพเก่าให้ติดต่อกับภพใหม่อย่างต่อเนื่อง (ขุ.จ 30/28/147-154) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ทางตามที่ดินเดินในเมือง (อริยมรรคมีองค์ 8)

เส้นทางที่เราก้าวเดินในชีวิตประจำวันนั้น เป็นแนวทางที่ประเสริฐสำหรับการดำเนินชีวิต ทั้งในด้านกาย วาจา และใจ เพื่อให้หลุดพ้นจากทุกข์ ซึ่งเรียกว่า “อริยมรรค” หรือ “ทางอันประเสริฐ” นั่นเอง อริยมรรคเป็นแนวทางปฏิบัติที่มีหลักการที่ไม่อ่อนแอจนตกอยู่ภายใต้อำนาจของความอยาก แต่ก็ไม่แข็งกร้าวจนทำให้เกิดการทรมานร่างกายจากการขาดความสุขทางกาย ดังนั้น จึงเรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” หรือ “ทางสายกลาง” ที่ไม่มากเกินไปและไม่น้อยเกินไป เปรียบเสมือนสายดนตรีที่มีเสียงที่ลงตัว การดำเนินชีวิตตามอริยมรรคมีองค์ 8 เป็นวิถีทางที่ประเสริฐ ซึ่งประกอบด้วย 8 ประการ ที่เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับบุคคล เพื่อให้เกิดความดีสูงสุด หรือเป็นวิถีทางของพระอริยบุคคล ผู้ที่พ้นจากกิเลสที่เป็นศัตรูภายใน และเป็นจริยธรรมขั้นสูงสุด โดยทั่วไปแล้วทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานนั้น อริยมรรคมีองค์ 8 จะช่วยให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดในการดำเนินชีวิต ซึ่งต้องมีการศึกษาอริยมรรคให้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง

ในธรรมจักรกับปวัตตสูตร อริยมรรคมีองค์ 8 ถูกเรียกว่า “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ” ซึ่งหมายถึง “อริยสัจ” หรือทางปฏิบัติที่นำไปสู่การดับทุกข์ อริยมรรคประกอบด้วย 8 องค์ หรือที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่เป็นสายกลาง ประกอบด้วยคุณธรรม 8 ประการ ได้แก่ 1) สัมมาทิฐิ ความเข้าใจถูกต้อง 2) สัมมาสังกัปปะ ความคิดถูกต้อง 3) สัมมาวาจา เจรจาถูกต้อง 4) สัมมากัมมันตะ การงานถูกต้อง 5) สัมมาอาชีวะ

อาชีพถูกต้อง 6) สัมมาวายามะ ความเพียรพยายามถูกต้อง 7) สัมมาสติ ความระลึกถึงตัวถูกต้อง และ 8) สัมมาสมาธิ ความมั่นคงของใจถูกต้อง (อภิ.วิ. 38/569/30) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

กล่าวโดยสรุปแนวคิดเรื่อง “กายนคร” นั้นมีมาแต่ครั้งพุทธกาล ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบร่างกายมนุษย์กับเมืองเพื่อเป็นการสอนให้เห็นเป็นรูปธรรม โดยชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบของร่างกายมนุษย์ ที่ประกอบด้วย ชั้น 5 ได้แก่ 1) รูปชั้น มีมหาภูตรูป 4 และอูปาทายรูป 24 2) เวทนาชั้น 3) สัญญาชั้น 4) สังขารชั้น และ 5) วิญญาณชั้น ซึ่งโครงสร้างของเมืองกายนครนั้น คือ มหาภูตรูป 4 ประตุมืองทั้ง 6 คือ อายตนะภายใน 6 โดยมีนายประตุมือง คือ สติ มีราชทูต 2 นาย คือ สมณะและวิปัสสนากรรมฐาน มีวิญญาณเป็นเจ้าผู้ครองเมืองกายนคร แห่งนี้ โดยมีเส้นทางสี่แยกกลางเมือง คือ มหาภูตรูป 4 เช่นกัน มีอริยมรรคมีองค์ 8 เป็นทางตามที่ตนเดินในเมือง ซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง และมีพระราชสาส์นตามความเป็นจริง คือ พระนิพพานเป็นที่สุด

แก่นธรรมที่พบจากวรรณกรรมเรื่องกายนคร

แก่นธรรมที่พบจากวรรณกรรมเรื่องกายนคร ประกอบด้วย โครงสร้างของกายนคร คือ มหาภูตรูป 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม สังขตธรรม 3 ประการ ได้แก่ การเกิดขึ้น การเสื่อมสลาย และการเปลี่ยนแปลง ประตุมืองทั้ง 6 คือ อายตนะภายใน 6 ประกอบด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และอายตนะภายนอก 6 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เจ้าผู้ครองกายนคร คือ วิญญาณ 6 ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมนโวิญญาณ นายประตุมือง คือ สติ ราชทูตทั้ง 2 คือ สมณะและวิปัสสนากรรมฐาน ทางตามที่ตนเดินในเมือง คือ อริยมรรคมีองค์ 8 ประการ ได้แก่ 1) สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ 2) สัมมาสังกัปปะ ความระลึกชอบ 3) สัมมาวาจา การเจรจาชอบ 4) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ 5) สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ 6) สัมมาวายามะ ความเพียรพยายามชอบ 7) สัมมาสติ ความระลึกชอบ และ 8) สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ และพระราชสาส์นตามความเป็นจริง คือ พระนิพพาน

อิทธิพลของวรรณกรรมเรื่องกายนครที่มีต่อสังคมไทย

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าวรรณกรรมเรื่อง “กายนคร” เป็นวรรณกรรมที่มีผู้เขียนหลายท่าน เช่น 1) กายนคร ฉบับวัดสุวรรณาวาส จังหวัดพังงา 2) กายนคร ฉบับจังหวัดนครศรีธรรมราช 3) กายนคร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1 - 2 4) กายนคร จากหนังสือสามรสของแปลกสนธิรักษ์ 5) กายนคร ของฉันท ขำวิไล 6) กายนคร คำกลอน พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายอง ฉุนราชา 7) กายนคร ปริศนาธรรมไทยชุดวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ เป็นต้น ซึ่งวรรณกรรมเหล่านี้มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและประเพณีของไทยมาอย่างยาวนานดังจะได้กล่าวต่อไป

ด้านจิตรกรรม

อิทธิพลของกายนครในด้านศิลปะนั้นเป็นภาพปริศนาธรรมที่ถูกสร้างขึ้นบนสมุดข่อย ซึ่งถือเป็นศิลปะประเภทหนึ่งของคนไทยโบราณที่ใช้ในการสอนธรรมแก่ผู้ที่ไม่รู้หนังสือ โดยมีการนิยมนำมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และสืบทอดมาจนถึงต้นสมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาได้มีการคัดลอกแบบเรื่อยมา ทำให้ลักษณะของภาพที่วาดมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามยุคสมัยและฝีมือของช่างเขียน แต่แนวคิดในเชิงซึ่งธรรมะยังคงรักษาไว้ได้อย่างเดิม ภาพที่จะนำมาอธิบายในบทนี้ได้ถูกถ่ายทอดมาจากต้นฉบับสมุดข่อยที่ยังหลงเหลืออยู่ในวัดบางแห่งในเมืองไชยา เขียนขึ้นไม่ต่ำกว่าหนึ่งร้อยปีมาแล้ว รวบรวมมารักษาไว้ที่โรงพยาบาลทางวิญญาน สวนโมกขพลารามเพื่อการสอบสวน และค้นคว้า (พุทธทาสภิกขุ, 2513)

ภาพที่ปรากฏเป็นภาพปริศนาที่สามารถตีความได้ว่าแสดงถึงส่วนประกอบของบุคคลหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยธาตุทั้ง 6 ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม โดยมีคน 4 คน คุกเข่าพนมมืออยู่สองข้าง และมีวิญญาณธาตุ หรือธาตุใจที่เป็นตัวแทนของท้าวพระยาอยู่ตรงกลาง ส่วนที่ว่างรอบ ๆ นั้นเป็นอากาศธาตุ ซึ่งถือเป็นธาตุว่าง (Space)

รวมกันเป็นธาตุทั้ง 6 ตามที่กล่าวในบาลีขณิกนิยาย พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ว่า “ฉ ธาตุโย ปุริโส” หมายถึง บุรุษนี้ประกอบด้วย ธาตุ 6 ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ซึ่งเป็นรูปธาตุหรือร่างกาย และวิญญาณธาตุที่เป็นรูปธาตุหรือนามธาตุ ส่วนอากาศธาตุหรือธาตุว่างนั้น ควรจัดเป็นนิโรธธาตุ ซึ่งไม่ใช่รูป ไม่ใช่ชื่อนาม แต่เป็นที่ดับของรูปและนาม หากเราไม่เข้าใจความประสงค์ของตนเอง ก็จะไม่สามารถรู้ได้ว่า นี่คือ ภาพอะไร ที่แท้จริงแล้วเป็นภาพของบุคคลหนึ่งทีประกอบด้วยธาตุ 6 หรือเป็นอุปมาของรูปและนาม

ด้านประเพณี

1. ประเพณีการบวช

ประเพณีการบวชเป็นประเพณีที่มีความเก่าแก่และได้รับการสืบทอดมายาวนาน การบวชถือเป็นการฝึกฝนให้ผู้ชายที่มีอายุครบตามกฎหมายได้เรียนรู้ความรับผิดชอบในชีวิตของตนเอง รวมถึงการศึกษาพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นแนวทางสู่ความดีงาม นอกจากนี้ การบวชยังมีความเชื่อและศรัทธาแฝงอยู่ เช่น การบวชเพื่อทดแทนคุณบิดามารดา โดยเชื่อว่าผู้ที่บวชจะช่วยให้อบิดามารดาที่ล่วงลับไปแล้วได้ไปสู่สวรรค์และได้รับอานิสงส์ต่าง ๆ ความเชื่อเหล่านี้ทำให้เกิดความศรัทธาและการปฏิบัติที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

2. ประเพณีงานมงคลสมรส

ในสมัยโบราณ บิดามารดาหรือผู้ปกครองจะเป็นผู้ค้นหาคู่ครองที่เหมาะสมสำหรับบุตรธิดาของตน โดยผู้ใหญ่จะทำการเลือกคู่ครองอย่างรอบคอบในทุกด้าน เพื่อให้มั่นใจว่าการใช้ชีวิตร่วมกันจะนำมาซึ่งความสุขและความเจริญรุ่งเรือง ทั้งสองฝ่ายต้องมีความพอใจและยินยอมในการตัดสินใจร่วมกัน เมื่อได้ข้อสรุปแล้วจะมีการจัดพิธีหมั้น โดยเชิญผู้ใหญ่ไปทำการสู่ขอคู่ครองตามประเพณีที่สืบทอดกันมา

การจัดพิธีอภิเษกสมรสเป็นประเพณีที่มีอยู่ในทุกประเทศ ซึ่งมักจะจัดขึ้นตามธรรมเนียมที่สืบทอดกันมา ในวรรณกรรมกายนครได้กล่าวถึงพระเจ้าจิตรราชที่ได้จัดพิธีอภิเษกสมรสกับพระนางต้นหา พระนางราคา และพระนางอรดี ซึ่งเป็นบุตรของพระเจ้าเวทนาแห่งปัจฉยาการนคร พระเจ้าอวิชาได้มีความตั้งใจที่จะหาคู่ครองให้กับพระเจ้าจิตรราช จึงได้ส่งพระราชสาส์นไปยังพระเจ้าเวทนาเพื่อขอพระนางต้นหา พระนางราคา และพระนางอรดี พระเจ้าเวทนาและพระเจ้าอวิชาได้ตกลงกันเพื่อให้ราชโอรสทั้งสามได้อภิเษกสมรสอย่างสมพระเกียรติ โดยได้กำหนดวันและเวลาอย่างชัดเจน (พระพรหมดิลก, 2539)

3. ประเพณีเกี่ยวกับงานศพ

ความตายถือเป็นจุดสิ้นสุดของชีวิตมนุษย์ ซึ่งเป็นหน้าที่ของญาติและครอบครัวในการจัดการศพตามประเพณีที่สืบทอดกันมาในสังคมไทย โดยมีขั้นตอนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมงานศพ ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นการปฏิบัติตามธรรมเนียม แต่ยังแฝงไปด้วยปริศนาธรรมและคำสอนที่มีคุณค่าสำหรับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ จากปริศนาธรรมเรื่องบ่วงทั้ง 3 ที่มีดตราสังนี้ พระยาอนุমানราชชน กล่าวถึง คำถามดตราสัง ดังนี้ เดินคาถา “บุตโต คีวัง” (คิเว ก็มี) หมายความว่า ห่วงลูกผูกคอ เดินคาถา “ธนัง หัตถเถ” หมายความว่า ห่วงทรัพย์ผูกมือ เดินคาถา “ภริยาปาเท” หมายความว่า ห่วงภรรยาผูกตีน เป็นความคิดเห็นของบุคคลสมัยหนึ่งในโคลงโลกนิติว่า (ชวน เพชรแก้ว, 2520)

มีบุตรบ่วงหนึ่งเกี่ยว	พันคอ
ทรัพย์ผูกบาทาคลอ	หน่วงไว้
ภรรยาเยี่ยงบ่วงปอ	รัดรัด มือนา
สามบ่วงใครพันได้	จึงพ้นสงสารฯ

การให้ความรู้เรื่องปริศนาธรรมในประเพณีเกี่ยวกับศพนี้ ยังมีข้อคิดทางพระพุทธศาสนาที่ว่า บ่วงที่มีดกายทั้ง 3 บ่วงนั้น จะผูกมัดคนในโลกนี้ให้อยู่ในห่วงทุกข์ของสังสารวัฏ จะหลุดพ้นต่อเมื่อตัดบ่วงทั้ง 3 นี้ให้ขาดนับเป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่แฝงอยู่ในปริศนาธรรมนี้ การกล่าวถึงประเพณีเกี่ยวกับศพย่อมเป็นภาพสะท้อนให้เห็นสังคมศรีอยุธยาได้อย่างดี

ด้านวัฒนธรรม

พระพุทธศาสนาเป็นวัฒนธรรมก่อให้เกิดความเชื่อด้านคำสอน วรรณกรรมกายนคร เป็นเรื่องราวปลูกจิตสำนึกทางด้านจิตใจให้ดียิ่งขึ้น เรื่องกายนครจึงแฝงไปด้วยข้อคิดคติธรรมทางพระพุทธศาสนา อันเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความดี ความงามต่อสังคม และทำให้ผู้คนมีวัฒนธรรมทางจิตใจที่ดีงาม ได้แก่ ความรู้เรื่องบาปบุญต่าง ๆ การนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ศีล 5 ความมี เมตตา กรุณา เพื่อแผ่ผู้อื่น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ มีคุณค่าในการพัฒนาจิตใจให้เป็นคนดี ดังตัวอย่างคำสั่งสอนที่กล่าวถึงจิตใจมนุษย์ไว้ว่า (ขวน เพชรแก้ว, 2520)

ใจมีดีใจบาป	ใจร้ายยุ่งหยาบ	ใจคดในหาญ	
ใจร้ายอกุศล	ก็จนอยู่นาน	ข้ามห้วงสงสาร	ไปประตุอุบาย
ใจนี้มีदनัถ	นิฤพานหาญนัก	มิได้แผ่ผาย	
จะนำไปสู่	แต่ล้วนอบาย	เวียนเกิดเวียนตาย	เพราะใจกาลิ
ใจขึ้นใจชม	ใจเกลี้ยงใจกลม	ใจราบใจดี	
ใจมุกทุตา	กรุณาปราณี	ใจแผ่ไมตรี	ในที่ศรัทธา

กล่าวโดยสรุป วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับกายนครนั้น มีผู้เขียนหลายท่านด้วยกัน ซึ่งต่างก็เรียบเรียงจากคำสอนทางพระพุทธศาสนาโดยแตกต่างกันในห้วงเวลาเท่านั้น อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมเหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลต่อสังคมไทย ทั้งด้านจิตรกรรมที่ถ่ายทอดผ่านรูปภาพที่แฝงไว้ด้วยปริศนาธรรม ด้านประเพณีไม่ว่าจะเป็นประเพณีการบวช ประเพณีงานมงคล ประเพณีเกี่ยวกับงานศพ ด้านวัฒนธรรมความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา จนเป็นวิถีชีวิตของสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

สรุป

“กายนคร” นับเป็นวรรณกรรมสำคัญเรื่องหนึ่งที่น่าเสนอหลักคิดจากคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมในลักษณะของปริศนาธรรมที่ซ่อนไว้ในวรรณกรรม ซึ่งกายนครนั้น หมายถึงกระบวนการเกิดของชีวิต กลุ่มหรือหมู่ของอวัยวะต่าง ๆ ที่รวมตัวกันในรูปแบบของร่างกายมนุษย์ ซึ่งเรียกว่า “เมือง” โดยร่างกายนี้ ประกอบด้วย รูปโดยแบ่งออกเป็นมหาภูตรูป 4 ชนิด ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ซึ่งเป็นคุณสมบัติพื้นฐาน และรูปที่เกิดจากมหาภูตรูปที่เป็นธาตุดิน มีทั้งหมด 20 ประการ ได้แก่ ผม ขน เล็ก ฟัน ผิวหนัง กล้ามเนื้อ เส้นเอ็น กระดูก เยื่อหุ้มกระดูก ม้าม หัวใจ ไต ตับ ปอด ผังผืด กระเพาะอาหารลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า เนื้อในสมอง ที่เป็นธาตุน้ำ มี 12 ประการ ได้แก่ น้ำดี เสมหะ น้ำหนอง โลหิต เหงื่อ มันทัน น้ำตา มันทเลว น้ำลาย น้ำมูก น้ำไขข้อ น้ำปัสสาวะ ที่เป็นธาตุลม 6 ประการ ได้แก่ ลมพัดจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน ลมพัดจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง ลมพัดในกระเพาะอาหารและลำไส้ ลมพัดอยู่ในท้องนอกลำไส้ ลมพัดทั่วร่างกาย ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ที่ธาตุไฟ 4 ประการ ได้แก่ ไฟสำหรับอุ่นกาย ไฟทำให้ร้อนระส่ำระสาย ไฟเผาให้แก่ชรา และไฟย่อยอาหารและยังประกอบด้วยอายตนะภายในทั้ง 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ความรู้สึก เช่น สุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ โดยเนื้อหาส่วนใหญ่ของวรรณกรรมเรื่องกายนครจะสื่อถึงแก่นธรรมที่มีความหมายสำคัญ และมีจุดมุ่งหมายในการสอนมนุษย์ชาติให้เข้าใจธรรมชาติของชีวิต โดยแสดงให้เห็นถึงร่างกายมนุษย์ที่ ประกอบด้วย ชั้น 5 ได้แก่ 1) รูปชั้น มีมหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูป 24 2) เวทนาชั้น 3) สัญญาชั้น 4) สังขารชั้น และ 5) วิญญาณชั้น ซึ่งโครงสร้างของเมืองกายนครนั้น คือ มหาภูตรูป 4 ประตุมืองทั้ง 6 คือ อายตนะภายใน 6 โดยมีนายประตูเมือง คือ สติ มีราชทูต 2 นาย คือ สมณะและวิปัสสนากรรมฐาน มีวิญญาณเป็นเจ้าผู้ครองเมืองกายนครแห่งนี้ โดยมีเส้นทางสี่แยกกลางเมือง คือ มหาภูตรูป 4 เช่นกัน มีอริยมรรคมีองค์ 8 เป็นทางตามที่ตนเดินในเมืองซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง และมีพระราชสาส์นตามความเป็นจริง คือ พระนิพพานเป็นที่สุด การศึกษา

วรรณกรรมเรื่อง “กายนคร” ทำให้ผู้อ่านเห็นความอัศจรรย์ของร่างกายมนุษย์เราและได้หลักคิดจากคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่แสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมในลักษณะของปริศนาธรรมที่ซ่อนไว้ในวรรณกรรมทำให้มีความเข้าใจถึงชั้น 5 ได้แก่ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น เข้าใจถึงทางเดินของชีวิต คือ อริยมรรคมีองค์ 8 และมีความจริงอันสูงสุดเป็นเป้าหมายสำคัญ คือ พระนิพพาน จึงนับได้ว่าร่างกายของมนุษย์นี้เป็นสิ่งมหัศจรรย์แห่งจักรวาลอย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- ฉันท ขำวิไล. (2529). กายนคร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์.
- ชวน เพชรแก้ว. (2520). การศึกษาวรรณคดีไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรสัมพันธ์.
- พระครูโสภาธรรมสาร (ชานัญ โสภาโส). (2558). การศึกษาแก่นธรรมผ่านวรรณกรรมเรื่องกายนคร. ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูปลัดธรรมสรณ์ โสภานุตร. (2561). แนวทางในการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธตามหลักบรรพบุรุษมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในโรงเรียนเมืองโพธิ์ชัย อำเภอพือชัย สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาร้อยเอ็ด เขต 3. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูปิยะคุณาธาร สุจิตตธรรมา และคณะ. (2563). รูปแบบการบริหารจัดการศูนย์การเรียนรู้เชิงพุทธบูรณาการสถานปฏิบัติธรรมโยคาวจร จังหวัดนครนายก. วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์. 5(2), 453-464.
- พระประชา ปสนนธมโม. (2535). เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา อัตชีวประวัติของท่านพุทธทาส. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระพรหมดิลก. (2539). กายนคร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสุริยา มะสันเทียะ. (2558). กลยุทธ์การเพิ่มคุณค่าการตลาดสำหรับการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของพระอารามหลวงในเกาะรัตนโกสินทร์. ใน ดุษฎีนิพนธ์บริหารธุรกิจดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการตลาด. มหาวิทยาลัยสยาม.
- พุทธทาสภิกขุ. (2513). คำอธิบายภาพปริศนาธรรมไทยชุดกายนคร. จัดพิมพ์เป็นธรรมทานสมโภชเปิดศูนย์หนังสือพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.